

Ljudske potrebe promatrane s ekonomskog stajališta

Ivan Mandić

Ekonomski fakultet
Osijek, Trg Ljudevita Gaja 7

Revija za sociologiju 1976, God. VI., br. 1 (ožujak): 46—52

UVOD

Psihologija je učinila znatne napore da protumači što su to potrebe pojedinca kao biološkog bića. Ta njezina tumačenja mogu nam samo donekle pomoći da protumačimo pojam ljudskih potreba s društveno-ekonomskog stajališta. Mnogi autori, zato što u promatranju polaze sa stajališta individua, dolaze do neekonomskih tumačenja pojma potreba.

Pojmovi: »potrošačko društvo«, »društvena nejednakost i jednakost« i drugi, ne izvode se iz društvenih uvjeta proizvodnje i na toj osnovi razvitih odnosa u proizvodnji, raspodjeli i potrošnji, nego se motre kao da su oni u nas rezultat neokapitalističkog duha, izolacije pojedinca koji ne razvija kritičku svijest i kritičko sudjelovanje u proizvodnji i društvenom životu, rezultat fetišiziranja pojedinačnog blagostanja i trošenja i sl.

POLAZNE POSTAVKE EKONOMSKOG STAJALIŠTA

Ekonomsko se stajalište temelji na Marxovu učenju o materijalističkim osnovama društvene svijesti i odnosa u proizvodnji. Ovdje je, na prvom mjestu, postavka da »ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest«. To znači da ne možemo ekonomske pojmove: potrošačko društvo, društvenu nejednakost i sl., tumačiti pojmovima kritičke ili nekritičke svijesti, potrošačkog mentaliteta, nekritičkog preuzimanja sredstava i metoda ekonomske politike iz jednog sistema u drugi i sl., već je to moguće protumačiti iz društvenog bića ljudi, iz načina proizvodnje i društvenih odnosa u kojima se ljudi nalaze.

Na drugom mjestu je, opet, Marxova postavka, koja je jedina naučna, da se iz »stvarnih životnih prilika«, iz materijalne osnove, mogu izvesti istiniti zaključci o predodžbama i pojmovima ne samo ekonomskim već i duhovnim.

POTREBE: EKONOMSKO STAJALIŠTE

Ne valja tumačiti što izolirano i manifestaciono ponašanje za čovjeka i društvo predstavlja, nego jedino iz životnih prilika možemo izvesti njihovu stvarnu jezgru i smisao.

Za ocjenu, opet, društvenih prilika potrebno je prije svega poznavati tehnologiju, jer ona diktira odnose u proizvodnji.

KAKAV JE DANAS POLOŽAJ LJUDI U PROIZVODNJI, RAZMJENI, RASPODJELE I POTROŠNJI?

Tehnologija, koju Marx opisuje u »Kapitalu«, iako se u tehnološkom smislu znatno promijenila, i nadalje diktira, čak i razgranatiju, podjelu rada, a time i odnose. I sada je rad jednog ili više radnika vezan na izradu proizvoda prethodnog rada skupine radnika. Prethodni rad utječe na tempo i organizaciju rada u narednim fazama. Jedan radnik obavlja pomoćne radnje, drugi kontrolira ulaze sirovine, treći rukuje strojem, itd. Radnici se razlikuju po sposobnostima, znanju, umješnosti, te postižu različite učinke a zato i različite osobne dohotke. Faze nabave, prodaje, planiranja, financiranja, pripreme, proizvodnje međusobno su odijeljene i traže izvršioce različita znanja.

U mikroorganizaciji proizvodnje na radnim mjestima nije moguće izvršiti veće promjene a da se ne mijenja tehnologija. Ono što je izmijenjeno u socijalizmu u odnosu na kapitalistički sistem, jest vlasništvo — odlučivanje i upravljanje uopće. Pri tome se zaboravlja da je i upravljanje usko povezano s funkcioniranjem tehnologije. Da je tome tako najbolje ćemo uočiti iz stvarnih odnosa u proizvodnji, gdje su i nadalje centralna mjesta nabave (jer bez sirovina ne može raditi nitko u proizvodnji, a to je u sistemu slabe organizacije uvoza, nedovoljne količine novca u opticaju i neusklađenih ekonomskih odnosa veliko umijeće), prodaje (uslijed hiperprodukcije, zastoja u izvozu i velike konkurencije robu je teško prodati), financija (budući da nisu usklađeni robni i novčani fondovi na razini zemlje, ne mogu biti ni na nivou radnih organizacija pa sve veću važnost imaju financijski stručnjaci i asocijacije izvan proizvodnje). Ovakvo stanje ne samo da diktira nejednak položaj ljudi u udruženom radu unutar osnovnih organizacija nego i između radnih organizacija, državnih organa i dr., ali i obratno.

Postojećem sistemu tehnologije i udruživanja čak i odgovara takav sistem upravljanja njome, i to i jeste razlog da je taj sistem nemoguće samo voljnom aktivnošću bitnije mijenjati dok se ne izmijene i odnosi u sistemu tehnologije i njezinu udruživanju.

Mi zasad nastojimo odjeljeno pratiti rezultate zaokruženih procesa tehnologije, zajedničke službe izdvajamo u zasebne zajednice udruženog rada i sl., da bi radnici mogli upravljati svojim dijelom proizvodnje, jer se pribojavamo da bi u glomaznim složenim cjelinama mogli upravljati samo tehnomanagery uz savjetodavno ili glasačko tijelo predstavnika radnika. Pa i u tim uvjetima, opet zahvaljujući postojećem načinu proizvodnje, raspodjele, razmjene i potrošnje položaj i utjecaj službi u radnim organizacijama, bankama i trgovini neće biti moguće samo voljnom akcijom svesti u servise jedinstveno udruženog rada, ako se u cijelom društvu bitnije ne izmijeni cijela faza proizvodnje, razmjene, financiranja i potrošnje. Oblici upravljanja ne mogu bitnije izmijeniti položaj upravljača, ako se ne promijeni sam sadržaj upravljanja.

Navedena stanja imaju velik utjecaj na nejednak položaj ljudi u udruženom radu i na nejednako sudjelovanje u raspodjeli. To društvo može samo do izvjesnih granica kočiti, pa i usmjeravati, ali radi svoje veće efikasnosti nije kadro ukinuti nejednakost dokle god se ne promijeni u prvom redu tehnologija i njezino udruživanje. Tek onda će to imati utjecaj na odnose u cjelokupnoj proizvodnji i razmjeni.

Isti je slučaj i s potrošnjom. Ona je uvijek rezultat određenog načina proizvodnje, položaja ljudi u procesu stvaranja proizvoda, organizacije društvene proizvodnje, razmjene i raspodjele; dakle odnosa u širem društvu, a ne tzv. »potrošačkog mentaliteta«.

U odnosima u društvu gdje su osnovna sredstva za proizvodnju u društvenim rukama, gdje se ne dozvoljava kapitalizacija u proizvodnji na privatnoj osnovi, gdje se ograničava posjedovanje trajnih potrošnih dobara, a gdje postoje znatne razlike u osobnim primanjima, ljudi s iznadprosječnim osobnim primanjima a s manjim brojem uzdržavanih članova obitelji i riješenim stambenim problemima troše sredstva u one proizvode koje mogu kupiti, čak ako im i nisu prijeko potrebni, jer jedna od najvažnijih funkcija novca je funkcija prometnog sredstva — posrednika u realizaciji roba.

Cijeli sistem odnosa u društvu potiče takva kretanja, jer se u posljednje vrijeme sve više proizvoda i usluga prenijelo od zajedničke na individualnu potrošnju. To je slučaj sa stanovima (kreditiranje individualne stambene izgradnje), formiranjem ekonomskih cijena ključnih usluga (prijevoz, komunalne usluge), kreditiranjem školovanja i nedovoljnom izgradnjom dačkih i studentskih domova. I državni organi svojim odlukama stimuliraju potrošnju koja ne služi za podmirenje osnovnih potreba, pa se favorizira kreditiranje i prodaja osobnih automobila i skupog namještaja, a nedovoljno vodi računa o stimuliranju stambene izgradnje, otvaranju novih radnih mjesta i što većem usmjeravanju trošenja sredstava putem zajedničke potrošnje.

Ovakvo stanje pogoršava i visoke stope inflacije, nepokrivenost investicija, velik uvoz, nedovoljan izvoz, neorganizirano i udruženo nastupanje proizvođača u zemlji i inozemstvu i uopće slaba horizontalna i vertikalna povezanost udruženog rada. Proizvodnja se u takvoj situaciji sve više orijentira na kupca s većim sredstvima nastojeći sistemom izmjene modela proširiti domaće tržište da još upotrebljiv proizvod zamjenjuje pomodnim.

Tako u sistemu stvaranja tzv. »potrošačkog društva« sudjeluju svi činioci u društvu i zato se i može reći da je taj sistem samo odraz cjelokupnih uvjeta proizvodnje, razmjene, raspodjele i potrošnje ili još bolje rečeno, odnosa u društvu.

DRUŠTVO MOŽE I TREBA UTJECATI NA STRUKTURU POTROŠNJE I NAČIN ZADOVOLJENJA POTREBA

Postavlja se pitanje, može li društvena zajednica u kojoj svaka privredna jedinica sama odlučuje o tome što će proizvoditi i u kojoj ljudi mogu birati proizvode u skladu s visinom njihovog dohotka, utjecati na strukturu potrošnje i način zadovoljenja potreba?

POTREBE: EKONOMSKO STAJALISTE

Svako društvo ne samo da može utjecati već posve sigurno svojim mjerama i sistemom organizacije utječe na strukturu potrošnje i način zadovoljavanja potreba. Međutim, u našem socijalističkom društvu danas, mnogi smatraju da struktura potrošnje mnogih obitelji sličí strukturi srednje imućnih građanskih obitelji i da je to odraz »buržoaskog mentaliteta«, koji prevladava u tim porodicama. Ovakvi su stavovi neznastveni, jer svijest ljudi ne izvode iz društvenog bića već obratno.

Potrošnja je odraz odnosa u raspodjeli, a raspodjela odraz odnosa u proizvodnji. Heterogeni i nedovoljno horizontalno i vertikalno udruženi odnosi u proizvodnji ne vode većem dogovaranju i uspostavljanju čvrćih uzajamnih odnosa u raspodjeli, da bi se mogla postići i drugačija struktura potrošnje. Jasnije rečeno, naši proizvođači nedovoljno se udružuju prema proizvodnji određenog proizvoda, djelatnostima i područjima i zato se ne udružuju u dovoljnoj mjeri ni na području raspodjele, pa se stvaraju problemi u vezi novih ulaganja, zadržavaju se velike razlike u uvjetima proizvodnje i ostvarivanja dohotka. Sve to utječe da je i potrošnja više okrenuta pojedincu, a vrlo malo zajedničkim potrebama. Zato i imamo situaciju da se pitanje zaposlenja rješava individualno, forsira se individualna stambena izgradnja, sve usluge plaćaju se prema punoj cijeni i individualnoj potrošnji. Stoga se ne može očekivati da se u potrošnji izvrši zaokret u odnosu na raniji sistem. Ona bi se tada više kočila nego usmjeravala, pa je i bilo slučajeva da su neki ekonomski instrumenti čak i nepovoljno djelovali na strukturu potrošnje. Takvih je slučajeva bilo u vezi stambene izgradnje, ulaganja u privatnu djelatnost, nedovoljne kontrole trošenja izvanrednih kredita datih nakon elementarnih nepogoda i dr.

Nedovoljno udružena proizvodnja i raspodjela nužno nameću individualiziranu potrošnju. Takva potrošnja slijedi određenu hijerarhiju zadovoljenja potreba: zaposlenje (u cilju zadovoljenja fizioloških ali i niza socijalnih potreba), stanovanje, sigurnost, ljubav i pripadanje, poštovanje i priznanje i samoaktualizacija, ali s težnjom da se svaka od potreba uzdiže spiralnom linijom.

Individualizirana raspodjela, pa iako je raspodjela prema radu, stvara znatne socijalne razlike, a u socijalizmu to nužno izaziva i niz drugih društveno-političkih problema. Budući da u sadašnjoj etapi našega razvitka moramo imati raspodjelu prema radu, to socijalne razlike možemo ekonomskim mjerama umanjiti tako da samu proizvodnju više udružimo, raspodjelu socijaliziramo, a potrošnju više usmjerimo putem zajedničkog podmičenja niza potreba.

Ekonomskim instrumentima ne bi trebalo stimulirati samo uspješnost osnovnih organizacija udruženog rada, nego i cijelih poslovnih sistema; dakle, poduzeti niz mjera za integriranje i u vezi s tim rješavati odnose suprotnosti u udruženoj privredi gdje bi se jedino i mogli zajednički ujednačiti uvjeti i odnosi proizvodnje koji bi mali povratan odraz na zajedničku raspodjelu i veću zajedničku potrošnju.

Ljudi se u svome ponašanju najčešće pridržavaju slijedećih ekonomskih maksima: minimum napora za maksimum ili određeni sagledivi rezultat,

smanjenje neizvjesnosti pa i uz niži cilj, veća sloboda i afirmacija individua i užih grupa pa i uz nešto niži ali sagledivi rezultat, pouzdavanje u vlastite snage a oprez prema drugima. To i jest razlog da, ako ne poduzmemo organiziranu društvenu aktivnost za šire udruživanje, ono se neće ni ostvariti.

Najvažniji razlog što udruživanje slabo napreduje jest nedovoljno znanje kadrova da na postojećoj ekonomsko-društvenoj osnovi razrade i ostvare posve novi cjeloviti sistem odnosa proizvodnja-razmjena-raspodjela i potrošnja. Naime, ti se odnosi samo parcijalno, korak po korak, uzlazno mijenjaju i ostvaruju. Zato nije slučajno da su oni napredni u političkim dokumentima, a u provedbi ima daleko više elemenata starog. Uspješnost je društva onolika koliko je znanje i sposobnost kadrova da je postigne uz postojeću tehniku i prirodne uvjete. Ako slikovito označimo kadrove kao ono što ulazi u sistem, a sve drugo (tehniku, tehnologiju, materijalne uvjete, organizaciju) kao sam sistem, onda uspješnost možemo postići prvenstveno razvijanjem kadrova, jer ako je malen ulaz znanja, sistem ne može dati velik rezultat.

Čini se da smo do sada razrađivali širinu proizvodnog sistema prvenstveno na tehnici, tehnologiji i organizaciji postojećeg, a nedovoljno brige smo posvetili razradi sistema obrazovanja gdje bi ljude učili kako razvijati tehniku, tehnologiju, organizaciju i odnose. Zato nam nedostaju programi o donošenju optimalnih odluka, ocjeni nove tehnologije, načina iznalaženja novih rješenja. Cijeli sistem obrazovanja, ili uglavnom veći dio, okrenut je više reproduciranju postojećeg, a kreativnost je prilično zanemarena. Zato uglavnom samo kupujemo novu tehnologiju, patente, već prerađene sirovine, tražimo gotova organizaciona rješenja. Tako kroz razradu postojećeg načina proizvodnje reproduciramo i adekvatni sistem raspodjele i potrošnje.

Zato nemojmo napadati potrošače, već kreatore i sudionike proizvodnje, da bi se ovi drugi izmijenili, da bi drugačije radili. Sva dosadašnja istraživanja u radnim organizacijama pokazala su da ljudi nedovoljno znaju novi, bolji, sistem rada i novih odnosa i zato mijenjaju postojeći sistem korak po korak učeći na pogreškama. To je vrlo sporo kretanje, iscrpljuje, pa i frustrira, i traži velike žrtve.

Ako želimo ići brže prema novom sistemu, onda novi sistem treba detaljnije razraditi, učiniti ga jasnim i ostvarivati ga snažnom društvenom akcijom.

Potrebe ljudi proizlaze iz njihova biološkog i socijalnog bića i djelovanja. Brojnost, raznovrsnost, opseg i način zadovoljenja ovise o proizvodnim snagama i odnosima određenog društva, a budući da su ljudi kreatori tih snaga i odnosa, moramo razvijati ljude kako bi oni svojom aktivnošću to izmijenili. Nećemo postići rezultat ako pokušamo mijenjati samo svijest ljudi u sferi potrošnje, jer je ta svijest rezultat položaja i odnosa ljudi u proizvodnji i društvu uopće, pa u tome smislu treba djelovati.

U društvu se treba zalagati da se zadovolje u prvom redu primarne potrebe cjelokupnog stanovništva, a sekundarne potrebe u onom obimu koliko je društvo razvijeno. U primarne potrebe prvenstveno ubrajamo rad i zapo-

POTREBE: EKONOMSKO STAJALIŠTE

slenost cjelokupnog stanovništva, prehranu i stanovanje, a u sekundarne sigurnost, društvenost, poštovanje i priznanje i afirmaciju ličnosti. Sa stajališta pojedinca hijerarhija zadovoljenja potreba ide uglavnom ovim redoslijedom koji smo naveli. Sa stajališta užih, vladajućih grupa, kao da je redosljed zadovoljenja njihova privilegija, jer oni forsiraju što bolje podmirenje svih svojih potreba, pa ako sve ostale grupe stanovništva nisu podmirile ni primarne potrebe.

U nejednakom zadovoljenju potreba svih grupa stanovništva jasno se uočava klasna struktura društva. Iz analize o tome tko je zaposlen a tko nezaposlen, koja grupa se bolje hrani i stanuje, osjeća se više sigurnom, može zauzimati bolje položaje u društvu, može prisvajati rad i rezultate rada drugih, vidi se stupanj i oblik klasnosti određenog društva.

Kada bi prilikom koncipiranja ekonomsko-društvenog sistema pošli od potreba cjelokupnog pučanstva i uključili cjelokupno stanovništvo u definiranje i provođenje mjera, ono bi vjerojatno nastojalo rješavati taj problem onim redoslijedom zadovoljenja potreba kako smo ih mi poredali. Zadatak rukovodstva socijalističkog društva jest da svjesno uključuje cjelokupno stanovništvo u definiranje programa, određivanje ciljeva, razradu mogućih rješenja, odlučivanje, provođenje i kontrolu provođenja zajedničkih akcija i odluka, a u cilju zadovoljenja potreba cjelokupnog stanovništva.

Ivan Mandić

HUMAN NEEDS VIEWED FROM THE ECONOMIC ASPECTS

(S u m m a r y)

The psychological view of the human needs can serve only as their partial explanation. The socio-economic view should take into account Marx's assertion that the economic concepts could be explained by the ways of production and social relation rather than by the phenomenon of social consciousness. Many authors see the main difference between the socialist and capitalist systems in the relations of proprietorship, as well as in the decision making and management in general. But, if we find the considerable differentiation according to the status of the individuals and that of the work organizations, it can not be changed by merely introducing new system of management, but the change in the content of the management is called for.

This means that in Yugoslav conditions the inequality can not be eliminated before the change in technology and in the ways of its integration takes place.

The special stress is here put on the consumerism orientation, which is stimulated by the existing system of relations in Yugoslav society. Namely, as the consuming is the reflection of the relations in distribution while the distribution is reflecting the relations in production, the emergence of the »consuming society« should not be regarded as the consequence of the bourgeois mentality. The hierarchy of the need satisfaction is determined by insufficiently integrated production and distribution. However, together, with the technique, technology and organization of the production system, the central role is played by the educational system which is still being oriented more to the reproduction of existing than to creation of new.

REVIJA ZA SOCIOLOGIJU

As the human needs sistem from biological and social human makeup and activity which together with the manners of satisfying them depend on the production forces in a given society, individuals should be enabled to change the existing situation. But the results will not take place, if all the efforts are aimed at changing only the consciousness.

Finally, the author stresses that in a society, first the satisfaction of primary needs shold be ensured, and after that the secondary ones should be taken into account in the scope alowed by the level of social development. Namely, the differential satisfaction of needs of various social groups clearly reveals the structure of the society. The duty of the leaders of socialist society is to include whole population into defining the programs, objectives, possible solutions, decision-making and actions, in order to satisfy the needs of all members of the society.

Translated by *Mira Čudina-Obradović*